

ЕКОСОЗОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ РОСЛИННОГО ПОКРИВУ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ ОПІЛЬСЬКО-КРЕМЕНЕЦЬКОГО ОКРУГУ

Заповідні території мають особливе біоконсерваційне значення. Це їх основне призначення, яке полягає у збереженні на генетичному, видовому і популяційному рівнях усього біотичного різноманіття. Досліджувані території – національний природний парк Кременецькі гори та Голицький ботанічний заказник. У національному парку «Кременецькі гори» нами виявлено 37 видів (4,5%) зарахованих до Червоної книги України, 51 вид (6,2%) регіонально-рідкісних, а з флори Голицького ботанічного заказника відповідно – 23 види (8,1%) та 27 видів (9,5%). У зв'язку з цим запропоновані созологічні заходи щодо його їх збереження та охорони.

Ключові слова: національний парк, заказник, вид, охорона, рослини.

Постановка завдання у загальному вигляді. Охорона рідкісних і зникаючих видів рослин є невід'ємною складовою більш загальної проблеми – збереження й відновлення природного довкілля та раціонального використання його багатств і ресурсів.

Аналізуючи сучасні темпи вимирання біологічних видів, можна стверджувати, що в післяльодовиковий період уперше на Землі вони випереджали темпи еволюції [1]. Це створює загрозу для нормального функціонування біосфери як планетарної екосистеми. Тому, обґрунтування збереження регіональних генофондів рослинного світу, фіторізноманіття та природних екосистем на правовій основі – пріоритетне завдання созології.

Виходячи з екосистемних позицій, надійне збереження генофонду може бути забезпечене лише тоді, коли будуть захищені хоча би біогеоценози, компонентом яких він є, та відповідні їм екотопи, якщо не цілі ландшафти, як це прийнято у Європі [8].

Досліджувані території – національний природний парк Кременецькі гори та Голицький ботанічний заказник, мають важливе фітоценотичне, екологічне, ландшафтно-естетичне і навіть економічне значення. Протягом останніх століть у природній флорі регіонів відбулися значні зміни, як природні, так і антропогенні. До атропогенних належать: аграризація й урбанізація ландшафтів, трансформація природних екосистем у штучні, експлуатація ресурсів рідкісних корисних видів (лікарських, харчових, ефіроолійних, декоративних). Відбулися техногенні зміни – забруднення середовища хімічними речовинами, отрутохімікатами

(застосування мінеральних добрив, засобів боротьби із шкідниками). Розбудова населених пунктів, транспортних магістралей тощо, розчленували ландшафти.

Заповідні території мають особливе біоконсерваційне значення. Це їх основне призначення, яке полягає у збереженні на генетичному, видовому і популяційному рівнях усього біотичного різноманіття [6]. Заповідні землі є сховищем біорізноманіття і вони збагачують прилеглі території цінними видами. Це своєрідна природна лабораторія, в якій можна вивчати процеси формування і функціонування природних екосистем [4].

Матеріали та методи досліджень. Стационарні дослідження проводили на найбільш цікавих та типових, щодо фіторізноманіття, ділянках гір: Дівочі скелі, Страхова, Маслятин, Черча, Замкова, Божа, Голиця. Основними методами дослідження були: морфолого-географічний та еколого-фітоценотичний опис видів та рослинних угруповань. Визначення видового складу та номенклатура латинських назв подана згідно "Определителя высших растений Украины" (1987) [5]. Для встановлення червонокнижних видів рослин користувалися Червоною книгою України [7]. Виділено види рослин, включені до Європейського Червоного списку тварин і рослин, що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі (ЄЧС), Червоної книги Міжнародного союзу охорони природи та природних ресурсів (ЧК МСОП) та Конвенції про збереження дикої флори і фауни та природних середовищ у Європі (БЕРН) [2,3].

Виклад основного матеріалу. Досліджувані території характеризуються унікальністю

рослинного світу. Досить відмітити, що дані території багаті рідкісними і зникаючими видами. У національному парку "Кременецькі гори" нами виявлено 37 видів (4,5%) зарахованих до Червоної книги України, 51 вид (6,2%) регіонально-рідкісних, а з флори Голицького ботанічного заказника відповідно – 23 види (8,1%) та 27 видів (9,5%). Вважаємо, що слід розширити список рідкісних видів рослин, затверджений рішенням №64 Тернопільської обласної ради від 11 листопада 2002 року, включивши до нього такі види як: *Ophioglossum vulgatum* L., *Gypsophila paniculata* L., *Erysimum pannonicum* Crantz, *Orthilia secunda* (L.) House, *Pyrola media* Sw., *Primula elatior* (L.) Hill, *Euphorbia amygdaloides* L., *Mercurialis ovate* Sternb. et Hoppe, *Sedum ruprechtii* (Jalas) Omelcz., *Chamaecytisus ruthenicus* (Fisch. ex Woloszcz.) Klášková, *Geranium phaeum* L., *Linum flavum* L., *Polygala podolica* DC. та інші.

У національному парку "Кременецькі гори" найбільш чисельні такі види червонокнижних рослин родини: *Orchidaceae* – 15 видів (40,5% від загальної кількості червонокнижних рослин); *Poaceae* – 3 види (8,1%); *Lamiaceae* – 3 види (8,1%); *Betulaceae* – 2 види (5,4%); *Solanaceae* – 2 види (5,4%).

На території Голицького ботанічного заказника найбільш чисельні у видовому відношенні червонокнижних рослин родини – *Orchidaceae* – 9 видів (39,1%); *Asteraceae* – 3 види (13%); *Ranunculaceae* – 2 види (8,7%).

Виділено види рослин, включені до Європейського Червоного списку тварин і рослин, що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі (ЄЧС), Червоної книги Міжнародного союзу охорони природи та природних ресурсів (ЧК МСОП) та Конвенції про збереження дикої флори і фауни та природних середовищ у Європі (БЕРН). На території філіалу "Кременецькі гори" є 5 видів (0,6% від загальної кількості видів) рослин занесених до ЄЧС, а саме: *Crataegus ucrainica* Pojark., *Chamaecytisus blockianus* (Pawl.) Klaskova, *Salvia cremenecensis* Bess., *Senecio besseranus* Minder, *Tragopogon ucrainicus* Artemcz.; 3 види (0,4%) занесених до ЧК МСОП: *Crataegus ucrainica*, *Chamaecytisus blockianus*, *Vincetoxicum rossicum* (Kleop.) Barbar.; 4 види (0,5%) занесених до БЕРН: *Pulsatilla latifolia* (L.) Mill., *P. grandis* Wend., *Dracocephalum austriacum* L., *Cypripedium calceolus* L. На території Голицького ботанічного заказника є 2 види (0,7% від загальної кількості видів) рослин

занесених до ЄЧС: *Senecio besseranus*, *Carlina cirsioides* Klok.; 1 вид (0,3%) занесений до ЧК МСОП – *Carlina onopordifolia* Bess. ex Szaf., Kulcz. et Pawl.; 3 види (1,1%) занесених до БЕРН: *Pulsatilla latifolia*, *P. grandis*, *Carlina onopordifolia*.

Із 1990 року, коли Кременецькі гори (площею 1000 га) були оголошені філіалом державного заповідника "Медобори", Кременецьким лісгоспзагом проведено відмежування заповідних територій зі встановленням гранично-господарських стовпів, типових охоронних знаків та інформаційних аншлагов. Ведення господарства та охорона на цих територіях здійснюється лісовою охороною. 11 грудня 2009 року створений національний природний парк "Кременецькі гори", з метою збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів. До території національного природного парку погоджено в установленому порядку включення 6951,2 гектара земель державної власності. Із 1982 року відповідні заходи запровадженні стосовно гори Голиця площею 60 га, їй був наданий статус державного ботанічного заказника загальнодержавного значення.

На жаль, із місцевими мешканцями не проводиться відповідна робота, тому на горах Дівочі скелі, Страхова, Маслятин, Черча вони нищать охоронні знаки та інформаційні аншлаги, вкрадаються у заповідні місця, випасають худобу та засмічують територію. У зв'язку з цим, слід повсюдно добиватися суворого дотримання заповідного режиму на ділянках, які охороняються. Слідкувати за вириванням гарноквітух рослин, викопування їх підземних органів (кореневищ, цибулин, бульб) для пересадки на присадибні ділянки, у квітники. Вартувало б виділити у заповіднику місця для туристів і для відтворення генофонду, доступ куди суворо обмежений.

У справі дійової охорони рідкісних і зникаючих видів рослин активну роль повинні відігравати працівники лісового господарства. Адже саме в лісах держлісфонду росте значна кількість рідкісних і зникаючих видів рослин, зокрема представників родини *Orchidaceae*. При проведенні лісгосподарських робіт слід неодмінно враховувати також вагомість видової охорони рослин. Разом з тим, слід відмовитись від заліснення відкритих трав'янистих ділянок, кам'яних схилів (південні експозиції гори Маслятин, Страхова та Дівочих скель), чагарникових заростей на землях держлісфонду, якщо на них зростають види рослин, що пот-

ребують охорони.

Необхідно збільшити кількість інформаційних аншлагів, кількість наглядачів. Запровадити істотне штрафне (грошове) покарання за нанесені збитки природі заповідника. Контролювати розпал багать, розбивання наметів.

Важливу роль у справі збереження рослин відіграє Кременецький державний ботанічний сад, створення якого було започатковане ще В.Г. Бессером і Д. Міклером у 1806 р. Тепер тут організоване своєрідне генофондове сховище – спеціальний насінний банк ендемічних, реліктових, рідкісних і зникаючих видів рослин. Таким чином, ботанічний сад покликаний стати, з одного боку, центром збереження і вивчення біології зникаючих, в штучних умовах культивування, а з іншого – джерелом посівного і садівного матеріалу для подальшого випробування та розповсюдження в культурі, а також для репатріації у природні місцезростання. Це допоможе відновленню зникаючих популяцій у природі. Сад сприяє своїм посівним матеріалом у справі вирощування рідкісних видів рослин в інших ботанічних садах, на станціях юних натуралістів, пришкільних ділянках, агробіостанціях, лісгоспзагах, господарських зелентрестах тощо.

Чималу відповідальну роль у справі охорони рослинного світу, в тому числі окремих видів, повинні відігравати вчителі біології середніх та початкових шкіл, викладачі ВНЗ, активна громадськість.

Для збереження унікального флороценокомплексу національного парку "Кременецькі гори" необхідно:

1. Налагодити екологічний моніторинг на горах Маслятин, Страхова, Божа, Дівочі скелі, тобто проводиться багаторічне безперервне стеження за станом екосистем і ходом природних процесів у них. У різних екосистемах створити системи стаціонарних моніторингових ділянок, розгорнути сітку постійних пробних площ, фенологічних, метеорологічних та гідрологічних постів, постійних облікових маршрутів.

2. Проводити заходи з метою здійснення протиерозійних, протизсувних та протипожежних робіт, відновлення порушених природних комплексів. Наприклад, поновлювати головні цінні лісоутворюючі породи, встановлювати інформаційні знаки "Забороняється користуватись відкритим вогнем".

3. Проводити роботу по відновленню цілісності кальпетрофільного ценокомплексу і загального пейзажу Дівочих скель, гори Черча.

4. Зупинити експансію клена ясенелистого на ділянці фриганоїдного степу у підніжжя Дівочих скель, та подібні ознаки в інших місцях.

5. Суворіше контролювати та боротися з порушеннями закону України "Про природно-заповідний фонд України" (стаття 16), а саме: випас худоби, заготівлю лікарської сировини, зривання квітучих рослин, будівництво на території заповідника.

6. Залучити студентів та учнів шкіл, громадськість до пропаганди охорони унікальної флори заповідної території.

7. Активізувати пропаганду охорони рідкісних рослин через пресу, радіо, телебачення, лекції, бесіди.

8. Підтримати діяльність Кременецького ботанічного саду по створенню банку рідкісних видів.

Національний природний парк "Кременецькі гори" має стати базою генофонду рідкісних рослин для поширення їх у ботанічні сади, заповідники, заказники України і світу.

Голицький ботанічний заказник державного значення є науковою і навчальною базою Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка. Тут під керівництвом доктора біологічних наук В. М. Черняка започаткована наукова робота по акліматизації рідкісних і зникаючих видів дерев, чагарників та трав'яних рослин для створення їх банку. На території заказника регулярно проводиться розчищення джерел, заборонено випас худоби, заготівлю лікарської сировини, зривання рослин, доступ туристам дозволено тільки під наглядом екскурсіводів, проводиться санітарна чистка лісу, заетиковано популяції рослин занесених до Червоної книги України.

На нашу думку, у перспективі доцільно підвищити статус цього природного заповідного об'єкта. У ньому проводитиметься робота по створенню маточних плантацій рідкісних видів, розширивши генофонд реліктів, ендемів і вимираючих регіонально-рідкісних видів.

Висновки. У досліджуваних заповідних об'єктах потрібно охороняти створені природою екологічні умови, необхідні для нормального існування рідкісних рослин та фітоценозів. Оскільки розвиток багатьох видів рослин консортивно пов'язаний з гетеротрофним блоком екосистем (наприклад, з комахами-запилювачами), системою охоронних заходів слід передбачити підтримання процесів від-

новлення їхніх зоокомпонентів.

Лише конкретні екологічні та організаційні заходи можуть сприяти збереженню біотично-

го різноманіття органічного світу, спочатку на локальному, а згодом, і на регіональному й державному рівнях.

Література:

1. *Артюшенко А. Т.* История растительности западных областей Украины в четвертичном периоде / *Артюшенко А. Т., Драп Р. Я., Безусько Л. Г.* – К.: Наук. думка, 1982. – 135 с.
2. Каталог видів флори і фауни України, занесених до Бернської Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі. Випуск 1. Флора. – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 52 с.
3. Каталог раритетного біорізноманіття заповідників і національних парків України. Фітогенетичний фонд, мікогенетичний фонд, фітоценологічний фонд / [під наук. ред. д.б.н. С. Ю. Поповича]. – К.: Фітосоціологічний центр, 2002. – 276 с.
4. *Мельник В. И.* Редкие виды флоры равнинных лесов Украины / *В. И. Мельник.* – К.: Фитосоциоцентр, 2000. – 212 с.
5. *Определитель* высших растений Украины / [ответственный ред. *Ю. Н. Прокудин*]. – К.: Наук. думка, 1987. – 546с.
6. *Стойко С. М.* Системи охорони природи у верхів'ї басейну Дністра / *С. М. Стойко.* – Львів: Меркатор, 2004. – 56с
7. *Червона книга України.* Рослинний світ / [під заг. ред. *Ю. Р. Шеляг-Сосонка*]. – К.: Вид-тво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1996. – 504 с.
8. *Шеляг-Сосонко Ю. Р.* Концепция, методы и критерии создания экосети Украины / *Ю. Р. Шеляг-Сосонко, М. Д. Гродзинский, В. Д. Романенко.* – К.: Фитосоциоцентр, 2004. – 144 с.

Резюме:

Наталья Лисова. ЕКОСОЗОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОХРАНЕНИЯ РАСТИТЕЛЬНОГО ПОКРОВА ПРИРОДНО-ЗАПОВЕДНЫХ ТЕРРИТОРИЙ ОПОЛЬСКО-КРЕМЕНЕЦКОГО ОКРУГА

Заповедные территории имеют особое биоконсервационное значение. Это их основное назначение, которое заключается в сохранении на генетическом, видовом и популяционном уровнях всего биотического разнообразия. Исследуемые территории - национальный парк Кременецкие горы и Голицький ботанический заказник. В национальном парке «Кременецкие горы» нами выявлено 37 видов (4,5%) зачисленных в Красную книгу Украины, 51 вид (6,2%) регионально- редких, а из флоры Голицького ботанического заказника соответственно - 23 вида (8,1%) и 27 видов (9,5%). В связи с этим предложены созологические меры по их сохранения и охране.

Ключевые слова: национальный парк, заказник, вид, охрана, растения

Summary:

Lisova N.O. EKOSOOLOGICHESKIE BASIS FOR CONSERVATION OF THE PLANTS COVER OF THE TERRITORIES OF NATURAL RESERVES OF OPILLY-KREMENETS REGION

Protected areas are of particular importance biokonservatsionnoe. This is their main purpose, which is to preserve the genetic, species and population levels of biotic diversity. The test area - National Park «Kremenets Mountains» and Golitsky botanical reserve. The national park "Kremenets mountains" we found 37 species (4,5%) enrolled in the Red book of Ukraine, 51 species (6,2%) regionally rare, and from the flora Golitsky botanical reserve, respectively - 23 species (8,1%) and 27 species (9,5%). In connection with this proposed sozoologicheskies measures for their conservation and protection.

Unfortunately, with the local residents are not conducted in accordance with work, as a consequence of the mountains Divochi skeli, Straxova, Maslyatyn, Chercha they destroy trade marks and information sold out, reserved seats, graze cattle and clogged area. In this regard, it should generally achieve strict compliance with protected mode in areas that are protected. Follow tearing flowering plants, dig their underground organs (rhizomes, bulbs, tubers) for transfer of homestead land, in flower gardens. Worth to highlight in reserve places for tourists and for rendering the gene pool, access to which is strictly limited.

Key words: national park, reserve, species, conservation, plants.

Рецензент: проф. Царик Л.П.

Надійшла 27.04.2012р.